گۆڤارێکی فکری، فەلسەفییە، دوو مانگ جارێک دەردەچێت
ساڵی نۆیەم
ژمارە (٤٨) تشرینی دووەمی ٢٠١٣

فەلسەفەکەی مارکس بەتەواوەتی لەژێر کاریگەری میتۆدی دیالێکتێکی هیگڵدا بوو

دیالێکتیک و فەلسەفەی مێژوو هیگڵ

د. مەهدی مەحفوز

شوان ئەحمەد کردویەتی بەکوردی

یەکەم/ ژیان و بەرهەمەکانی:

ساڵی ١٧٧٠ لەشاری شتوتگارت هاتوەتە دنیاوە... ئەگەرچی زۆر ئاگاداری قۆناغی منداڵی نین، بەڵام دەتوانین بڵێین ژیانێکی هێمن و ئارامی گوزەراندووە.. سەرەتا لەزانکۆی تۆبنگن دەخوێنێ ، دوای ئەوە بەمەبەستی وانەوتنەوە روو لەشاری (بدن و فرانکفۆرت) دەکات و بۆماوەی شەش ساڵ سەرقاڵی خوێندنەوەو لێکۆڵینەوە دەبێت لە مێژوی هزری یۆنانیدا. ساڵی (١٨٠١) دەچێت بۆشاری (بینا) و یەکەمین بەرهەمی خۆی بەناوی (جیاوازی نێوان فەلسەفەی فێخنە و شلینگ) بڵاودەکاتەوە. لەوبەرهەمەیدا هەوڵدەدات داکۆکی لە بیروبۆچوونەکانی (شلینگ)ی هاوڕێی بکات و بەرپەرچی فەلسەفەی (فێخنە) ش بداتەوە.

ساڵی ١٨٥٠ (هیگڵ) دەبێتە مامۆستا لەزانکۆی (بینا)، بەڵام هەر زوو ئەوپۆستە لەدەستدەدات و خۆی بۆ تەواوکردنی کتێبە گرنگەکەی (فینۆمینۆلۆژیای ڕۆح) تەرخاندەکات، ئەو کتێبەی بنەما سەرەکیەکانی فەلسەکەی لە خۆدەگرێت. ساڵی ١٨١٦ لە زانکۆی هایدلبورگ دەبێتە وانەبێژ، دووساڵ لەوێدا دەمێنێتەوە، پاشان رووەدەکاتە شاری بەرلین و بەلێشاو خوێندکاران ئامادەی لێکچەرەکانی دەبن و بەقوڵی کارگەرییان لەسەرجێدێڵێت.

هەر لەوساڵەدا (واتە لەساڵی ١٨١٦)دا کتێبەکەی دەربارەی لۆژیک بڵاودەکاتەوە، دوای ئەوەو لەساڵ ١٨١٧دا ئینساکلۆپیدیای زانستە فەلسەفیەکان بەچاپ دەگەیەنێت و تیایدا فەلسەفەکەی بەزمانێکی ئاڕادەیەک سادە دەخاتەروو. ئەوماوەیەی لە بەرلین دەبێت، لە لێکچەرەکانیدا ئاوڕ لە لقە جیاجیاکانی فەلسەفە دەداتەوە و باس لە (مێژوی فەلسەفە و فەلسەفەی مێژوو و فەلسەفەی ماف و فەلسەفەی هونەر و ئایین) دەکات. پاش مردنی ئێکڕای ئەو لێکچەرانەی کۆدەکرێنەوەو لە هەژدە بەرگدا چاپدەکرێن.

(هیگڵ) لەنوسینەکانیدا زمانی قورس و دەستەواژەکانی ئاڵۆز و لە لێکچەرەکانیشیدا پەرت و شڵەژاوبوو، بەڵام بیرکردنەوەی بەڕادەیەک قوڵ و سەنگین بوو، خوێندکارانی بەلای خۆیدا رادەکێشاو پێگەیەکی شایستەشی لەناو گەورەفەیلەسوفاندا پێبەخشی بوو. لەکاتێکدا کە لە ئەوجی شۆڕەت و ناوبانگدابوو، بەهۆی پەتای کۆلێراوە مەرگ زەفەری پێدەبات و لە ساڵی ١٨٣١دا کۆچی دوایی دەکات. هیگڵ بەیەکێک لەگەورە فەیلەسوفان ئەژماردەکرێت و کاریگەریەکی گەورەی لەسەر قۆناغەکانی دوای خۆی هەبووە، بەڕادیەک دەتوانین بڵێین فەلسەفەکەی خاڵێکی وەرچەرخانی گرنگ بووە لە مێژوی فەلسەفەداو بۆ تێگەیشتن

لە ئێکرای ئەوفەسەفانەی دوای ئەودێنەئارا، وەک: (مارکسیزم و وجودیەت و فەلسەفەی شیکاری و... هتد)، پێویستە بەچاکی لەفەلسەفەی (هیگڵ)دا قاڵبین و ئاگاداربین.

بەشێوەیەکی راستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ (هیگڵ) بەسەرچاوەی ئێکرای ئەو ئاقارە فەلسەفیانە ئەژماردەکرێت، کەلە سەدەی نۆزدەهەمەوە دێنە ئارا، هەروەها بەیەکەم فەیلەسوف دادەنرێت، کە فەلسەفەیەکی هەمەلایەنی بۆ شرۆڤەکردنی دیاردەی سیاسی بەردەست خستبێت ، ئەوەش بۆخۆی لەگەڵ هزری سیاسی دواتردا سەروکاری دەبێت، بەتایبەتیش مارکسیزم. لەوبارەیەوە بۆچونێک هەیە دەڵێت: (گەر هیگڵ نەبوایە مارکس نەیدەتوانی فەلسەفەکەی بەوشێوەیە فۆرمەلابکات، فەلسەفەیەک کە لەتەواوەتی لەژێرکاریگەری میتۆدی دیالێکتیکی هیگڵدابوو)، هەروەها بەداکۆکیکردنی لە دەوڵەتی نەتەوە، توانی دەست بخاتە سەر کەموکورییەکانی فەلسەفەی فەردانیەت، کەلەومادەیەدا فەرەنسا ئینگلتەرای گرتبووەوە، ئەمەش وایکرد ئایدیایەکی سیاسی وابێنە ئارا، کە دوای بەپیرۆزکردنی دەوڵەتی نیشتمانی نەتەوەیی بکات، لەو پێناوەشدا ئاکەکەس و بەرژەوەندیەکانی بکاتە قوربانی، ئەمەش لە ئیتاڵیا فاشیزم و لەئەڵمانیاش نازیزم بەرجەستەیان کرد.

دووەم/ دیالێکتیک لای (هیگڵ)

بەبەرزترین ئاستی خۆی گەیشت و لە مێژوشدا فەلسەفەکەی پشتی بەتیۆریای گەشەکردنی حەتمی دەبەست. ئەو پرۆسەی گەشەکردن و بەرە و پێشچونەش (هیگڵ) بەدیالێکتیک پێناسەی دەکات. چەمکی دیالێکتیک سەرچاوەکەی زاراوەی Dialegestia یۆنانیەو بەمانای کۆبوونەوەی مرۆڤەکان بۆ دینەیت و گفتوگۆکردن و قەناعەتپێکردنی یەکدی دێت، بەبەڵگە هێناوەو سەلماندنی بۆ چونەکانیان، لەبەرئەوە دیالێکتیک بەدیالۆگ و ئارگیۆمێنت، یاخود بەهونەری مشتومڕکردن ناودێردەکرێت. سەرەتاکانی هزری دیالێکتیکی دەگەڕێنەوە بۆ فەلسەفەی یۆنانی کۆن و بە تایبەتیش ئەو سەرەتایە لای (هیراکلیس) بەدیدەکەین، چونکە ئەوپێیوایە پەرەسەندن و پێشکەوتن بەرەنجامی ناکۆکی نێوان شت و دژەکەی، یاخود ئایدیا و دژەکەیەتی. بەڵام (هێرکلیس) نەنها لەو خاڵە دا دەمێنێتەوە و دواتر (هیگڵ) دێت و ئەوناکۆکیانە ئێدەپەڕێنێ و دەگاتە یەکیەتی و یەکبوون و رێگاچارەیەک بۆ ئەو ناکۆکیانە دەدۆزێتەوە.

(هیگڵ) کەدێت سەرنج لە ئامرازەکانی بیرکردنەوەدەدات، کە لەسەردەمەکەیدا باوبووەو دەبینێت ئەوەی زاڵ و باڵادەستە، لۆژیکی وێنەییە، ئەوەش لەئایدیادا جیاکاری لەنێوان فۆرم و ناوەڕۆکدا دەکات و رەئیدەکانەوە هیچ جۆرە لینک و پەیوەندیەک لەنێوانیاندا هەبێت، واتە لۆژیکی وێنەیی تەنها بایەخ بە فۆرم دەدات و ناوەڕۆک گرنگیەکی ئەوتۆی نییە، لێرەوە (هیگڵ) پێیوایە لۆژیکی وێنەیی بریتیە لە لۆژیکی شوناس و دژەبابەت، واتە وادەکات بابەت و دژەبابەت لەناکۆکیدابن و یەکتری رەتبکەنەوە، بەبێ ئەوەی هیچ لینک و پەیوەندییەک لەنێوانیاندا هەبێت، چونکە هەریەکەیان دابڕاون و پەیوەندیان بەیەکدیەوەنییە، هەروەها پێیوابوو ئەولۆژیکەی لەسەر پرانسیپی شوناس و ئەنتی ئێز دروست بووە، واتە حوکمدانی رەهاو یەکجارەکی لەسەرشتەکان، وادەکات هەموو ئێوڕ و بڕیارێک، یان سەد لەسەد ڕاستە یاخود سەرلەبەر هەڵەبێت، بەڵام (هیگڵ) لەڕێی لێکۆڵینەوەکانیەوە دەگاتە ئەوبڕوایەی، کە هیچ شتێ سەد لە سەد ڕاست نییە یاخود سەرلەبەر هەڵەبێت.

لـێـرەوە و لـەرێـی پـرۆژە فەلـسـەفـیـەکـەیـەوە، هـەوڵـدەدات ڕێسایەک چێ بکات، ئابتوانێت لە چوارچێوەیەکی فیکری بەبڕشتدا فۆرم و ناوەڕۆک کۆبکاتەوە... ئەو پێیوایە لەناو بوونی هەموو بابەت و ڕوداوێکدا، ناکۆکیەکی جەوهەری هەیە، بەڵام ئەقڵ بۆئەوەی پەی بەو پەیوەندیە بەرێت، پێویستە هەڵکشێت تابتوانێت ئەوناکۆکیانە جێبهێڵێت. نەمجۆرە (هیگڵ) دیالێکتیک بەوە پێناس دەکات کە سیستمێکە بێ ترس لەئاست ناکۆکیەکاندا رادەوەستێت و تەفسیری واقعێکی دینامیکی دەکات. دنیامیکیەتی واقعیش لەسەر سستمی دیالێکتیکی، پەیڕەوی جوڵەو گـۆڕانـکـاری سێکوچکەیی دەکـات. ئەوگۆڕانکاری و وەرچـەرخـانـەش، لەبابەتەوە بۆ دژە بابەت ڕوودەدات. بابەت و دژەبابەت لەبەرناکۆکیەکانی نێوانیان، قۆناغێکی نوێتر (ئێهەڵکێش) دێننە ئـارا. دژەبابەت بۆ خۆی لە هەناوی بابەتدا سەردەردێنێ و بەشێکە لـەو، بـەڵام لەقۆناغی ئێهەڵکێشدا یەک دەگرنەوە و قۆناغێکی باڵاتر دەخـوڵـقـێـنـن. ئـەم گـۆڕانـکـاریـیـە دیالێکتیکیەش بـەردەوام لەئارەدایە، کەواتە پرانسیپی دیالێکتیکی لای (هـیـگڵ) ئـەوە دەگـەیـەنـێـت، کە هەموو ناکۆکی نێوان ئێزو ئنتی ئێز، دۆخێکی تازەترو باڵاتر لەوەی پێشوتر دەخوڵقێنێ. (هیگڵ) پێیوایە ئاگایی و بابەتی ئاگایی پەیوەندی دیالێکتیکیان هـەیـەو جـیـاوازن و لەیەکتریش جیانابنەوە. هەموو بیرکردنەوەیەک بیرکرنەوەیە لە بابەتێک و بەبێ بابەتی بیرکردنەوەش، بیرکردنەوە ڕونادات،واتە خود بەبێ بیرکردنەوە نییەو بیرکردنەوەش بەبێ بوونی بابەتی بیرلێکراوە، لـەدەرەوەی

بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ (هیگڵ) بەسەرچاوەی تێکڕای ئەو ئاقارە فەلسەفیانە ئەژمارەکرێت، کەلە سەدەی نۆزدەهەمەوە دێنە ئارا

خودانابێت. لێرەوەیە کە دەڵێت: (هـەمـوو ئـەوانـەی واقـعـیـن، شت گەلێکی ئەقڵانین و هەموو ئەوشتانەش ئەقڵانین واقعین)، کەواتە بەبڕوای ئەو ناکۆکی لەنێوان بون و پێداویستی بووندا نییە، لەبەرئەوەی واقیع شتێکی یەزدانیەو گوزارشت لە ئەقڵ دەکات.

سێیەم/ فەلسەفەی مێژوو:

پشت ئـەسـتـور بەفەلسەفەی دیالێکتیکیەکەی،(هیگڵ)پێیوایە جیهان لە پەرەسەندنێکی هەمیشەیی و گۆڕانێکی دینامیکی بەردەوامدایە. ئـەوەش مـەرجـێـکـی سـروشـتـی و بـگـرە پێویستیشە، تا نەکەوینە داوی چەقبەستن و فەنابوونەوە. لە کتێبەکەیدا (فەلسەفەی مێژوو) کـە بەگرنگترین بـەرهـەمـەکـانـی ئەژمار دەکـرێـت، (هیگڵ) هەوڵی پێکۆڵکردنی یاسای پێشکەوتی دەدات، کەمرۆڤایەتی لە ڕابـردودا لەسەر ئەوبنەمایە ڕۆیشتووە و لەوبڕوایەدایە کە هەرنەتەوەیەک لەقۆناغێکدا بۆی هەڵدەکەوێت، بگاتە شکۆمەندی، تابێتە ئامرازێکی ناخودئاگا بۆ جێبەجێکردنی ڕۆحـی گشتی و هەروایش دەمێنێتەوە، تا ئەو کاتەی نەتەوەیەکی دی رادێت و بەئایدیایەکی بەرفراوانترو گەورەتر لەو ئازادیەی پێشتر هـەبـووە، بـۆڕی دەدات ـەوەو شوێنی دەگـرێـتـەوە. لەوکتێبەیدا (هیگڵ) بـاس لەوپرسەیەدەکات و دەڵێت: (ئـەوەی سەرنج لە ڕەوتی بەرەو پێشچونی مێژوو بدات، هەست دەکات کەچۆن پابەندی ئەقڵی گشتیەو مـێـژووی جیهانیش چیە جگە لە پرۆسەیەکی عەقڵی و ڕوحی جیهانیش هێزی سەرمەشقی بەرەوپێشچونی مێژووە، ئەو ئامرازانەشی کە رۆحی جیهان دەستیان بۆدەبات، بەمەبەستی گەیشتن بەمەستەکانی، قارەمانی و بلیمەتی نەتەوەکانن، هەرگەلێک کە دەگـاتـە ئـەوپـەڕی دەسـەڵات و شـکـۆمـەنـدی، ئـەوا گـوزارشـت لە هەندێک رەهـەنـدەکـانـی دەکـات، هەر کاتێکیش رۆحی گشتی لەرێی ئـەوەوە گەیشتە مەبەست، ئـەوا ئەو نەتەوەیە دەستبەرداری شکۆو دەسەڵاتی خۆی دەبێت، بۆ خاتری نەتەوەیەکی دی، چونکە مێژووی جیهان بریتییە لە بەدیهێنانی ئیرادەی جیهان و بلیمەت و کەسەلێهاتوەکانی ناو مێژوش، ئەو ئامرازانەن کە ئەو هێزە گەردونییە بۆ جێبەجێکردنی مەرامەکانی بەکاریاندەهێنێت و سودیان لێدەبینێت، تەنانەت ئەگەر ئەوانە پێشیان وابێت خواست و ویستە تایبەتیەکانی خۆیان بەدیدێنن).

لـێـرەوە دەتوانین تێبگەین کە بۆچی (هیگڵ) بەو ڕادەیـە زۆر بە (ناپلیۆن) سەرسام بووە و پێیوابووە ڕۆحی سەردەمەکەی خۆی بەرجەستە

دەکاتْ و ئامرازێکی ناخود ئاگایانەیە، بۆ هێنانەدی ئامانجێک کە لەخوی گـەورەتـرە. کێشەو ململانێکانی (نـاپـلـیـۆن) لـە نـاو فـەرەنـسـا و لەدەرەوەشدا، ئامانج لێی شکۆمەندی تایبەتی خـوی بـووە، بـەڵام لەرێی بەدیهێنانی ئەوشکۆمەندیەوە و بەبێ ئەوەی بەخۆی بزانێتْ، بەشداربووە لە هێنانەئارای ئیمپراتۆریەتیکی پان وپۆڕدا، کە کاریگەری گەورەی لەسەر دنیا بەجێهێشتْ. هەرچەندە ئەو دەسکەتە لەبەرژەوەندی (ناپلیۆن) خۆی و فەرەنسادا بوو، چونکە ئەوە رۆحی مێژوو بوو، کە ناخودئاگای ئەوەی کۆنترۆڵکردبوو، بەجۆرێکیش ئاراستەی دەکرد، تا ئیرادەی رۆحی جیهان بەدیبهێنێتْ، واتـە مێژوو لای (هیگڵ) چیرۆکی پەرەسەندن و بەرەوپێشچونی خـود هوشیاریە بـەئـازادی. ئـامـێـژوو بـەرەوپـێـش بـچـێـتْ، هـوشـیـاریـش بـەمـێـژوو زیادەکـاتْ و لەگەڵیشدا ژمـارەی ئەوکەسانە لەزیادبووندا دەبێتْ، کە لێی بەهرەمەند دەبن. بەم پێیە (هیگڵ) مێژوو بەسەر سێ قۆناغدا دابەشدەکاتْ:

١-قۆناغی جیهانی رۆژهەڵاتی کۆن لەچین و هند و فارس و مسیر: (هیگڵ) پێیوایە بیری سەربەستی لای ئەمانە پەیدانەبووەو دەسەڵاتْ بەزوڵم و ستەم پایەداربووەو تەنها کەسێک کە ئازاد بووە، فەرمانڕەوای ستەمکاربووە، هۆکاری ئەمەش بۆئەوە دەگەڕێنێتەوە کە رۆح لە خۆرهەڵاتی دێریندا ئاوێتەبووە لەگەڵ سروشتدا و بەم پێیەش خۆرهەڵاتیەکان درکیان بـەوەنـەکـردووە، کە رۆح ئـازادە و ئـەوەی ئـەوان ئاشنای بـوون تەنها ستەماری و زوڵم زۆربووە.

٢-قـۆنـاغـی جیهانی یۆنانی و رۆمانی: لەم قۆناغەدا خود هوشیاری دەستْ پێدەکاتْ و ئەوبیروباوەڕەش دێتە ئـارا، کـە تـەنها فـەرمـانڕەوا ئـازادنـیـە، بەڵکو خـەڵک گـەلێکی دیکەش لەناو کۆمەڵگەدا ئازادن، بەڵام لێرەشدا تەنها توێژو دەستەبژێرێکی کەم لەو ئازادیە بەهرەمەند دەبن و زۆرینەش وەک کۆیلە دەمێننەوە.

٣-قۆناغی جیهانی ئەڵمان: کەلەگەڵ تەشەنەسەندنی ئـایـیـنـی مـەسـیـحـیـەتْ لـەنـاوگـەلانـدا دەسـتْ پـێـدەکـاتْ و دان بە مـرۆڤ بونی مرۆڤدا دەنـێـتْ و بـرایـەتـی نـێـوان مـرۆڤـەکـان رادەگەیەنێتْ. لێرەدا رۆح بەخود هۆشیاری تـەواوی خـۆی دەگـاتْ و بـەوەش هـەمـوان لە ئازادی ئایینی و سیاسیان بەهرەمەند دەبن.

چـوارەم/ دەوڵـەت لای (هیگڵ):

پشتْ ئەستور بەو فەلسەفەی مێژووەی باوەڕی پێی هەبوو، (هیگڵ) دەوڵـەتـی وەک قەوارەیەکی سـروشـتـی سـەیـردەکـرد، نـــــەک بـەبـەرهـەمـی پە یما نێکی کۆ مە ڵا یە تی بزانێتْ، واتە

هۆمیرۆس

دەوڵەتی وەک بوونەوەرێکی زیندوی سروشتی دەبینی، کەشان بەشانی زیادبوونی خود هوشیاری بە ئازادی گەشەدەکات و بەرەوپێش دەچێت.

مادام دەوڵەت بەوجۆرە بێت، کەواتە ناکرێت بە تاکە مۆدێلێکی کۆمەڵایەتی بنەڕەتی ئەژماری بکەین، بەڵکو بۆ خۆی بەرەنجامێکی باڵای نەشو نماکردنی پەیوەندیە کۆمەڵایەتیەکانە لە چوارچێوەی خێزانەوە بۆ دروستبوونی کۆمەڵگەی مەدەنی، پاشانیش گۆڕانی دەوڵەت، بەپێی گەشەکردن و بەرەوپێشچونی رۆحی رەها. سەرەکیترین و سەرەتاییترین یەکەی کۆمەڵایەتی خێزانە و لەخێزانیشدا پەیوەندی خۆشەویستی ئەندامەکانی پێکەوە دەبەستێتەوە. خێزان پێویستی بە هاوسەرگیری و ژن و ژن خوازی هەیە ، بەمەش پەیوەندی جەستەیی بە پەیوەندی رۆحی دەگۆڕێت.

هاوسەرگیری هەر بەتەنها پرۆسەیەکی سۆزداری نییە، بەڵکو ئەرکێکی پیرۆزیشە و پێویستە لەهەستکردن بە بەرپرسیارێتیەوە سەرچاوەبگرێت، واتە ئەنجامدانی بۆخاتری کۆمەڵگەو دەوڵەت بێت، گەر بەو مەبەستەش بوو، ئەوا بەکارێکی مۆراڵی حساب دەکرێت. لەگەڵ گەشەی سروشتی رۆحی رەهادا، کۆمەڵگەی مەدەنی دروستدەبێت، دوای ئەوەی خێزان بەرفراوان دەبێت و وەک گروپێکی لێدێت. هەرچەندە ئەندامانی کۆمەڵگەی مەدەنی سەربەخۆن و خاوەن کەسایەتی خۆیانن، بەڵام هەندێ بەرژەوەندی هاوبەش کۆیاندەکاتەوە. یەکێک لەوانە دانپێدانی هاوبەشی نێوانیانە بە یاسامەدەنیەکان، ئەو یاسایانەی بەرژەوەندی هەموولایەک دەپارێزێت و بواردەدات هەرکەسەو کارەکتەرو بوونی خۆی بەشێوەیەکی دروست بسەلێنێ، بەڵام دەزگایەکی وەکو دەوڵەت لە خێزان و لەکۆمەڵگەی مەدەنیش گەوەترو باڵاترە و ئەو نموونە بەرزەیە، کە هەریەک لە خێزان و کۆمەڵگەی مەدەنی وەک ئامانج نەک ئامراز سەیری دەکەن و هەوڵی بۆدەدەن. دوای ئەوەی ئەندامانی خێزانە جیاجیاکانی کۆمەڵگە، دەست بەدروستکردنی کۆمەڵگەی مەدەنی دەکەن، ئەو پرۆسەیە ڕێ بۆ هاتنە ئارای دەوڵەت خۆش دەکات و بەدروستبوونی دەوڵەتیش ئازادی مرۆڤ بەشێوەیەکی تەواوەتی دێتەدی، چونکە دەوڵەت برێتییە لەوئامانجەی مرۆڤ هەوڵی بۆ دەدات. دەوڵەت نەک هەر کارەکتەری تاکەکەی مەحف ناکاتەوە، بەڵکو ئەرکی سەرشانیەتی برەو بەوکارەکتەرە بدات و گوزارشتی لێبکات، بەڵام نابێت لێرەدا وەک کارەکتەرێکی کۆمەڵایەتی زیندوو سەیری بکەین کە مافی هەیەو ئەرکیشی لەسەر شانە، بەو پێیەی ئەندامە لەگروپێکدا. بەمجۆرە دەبینین دەوڵەت لە روانگەی (هیگڵ)دا برێتیە لە هەقیقەتی باڵا، واتە برێتییە لە رۆحی جیهان. لەم روانگەیەشەوە ناکرێت دەوڵەت لە مێژوو داببڕێت، بەڵکو پێویستە چەمکی دەوڵەت هاوشانی چەمکی مێژوو بێت، چونکە نەمێژوو پێش دەوڵەت هەیەو نەدەوڵەتیش بێ مێژوو دەبێت، کەواتە دەوڵەت برێتیە لەواقیع و لە هەقیقەت و گوزارشتە لە ناکۆتاگی لە مێژوودا. هاوکات دەوڵەت ژیانی ئاینەتی خۆی

هیگڵ

SCIENCEphotoLIBRARY

هەیە و ناکرێت لەگروپێک هاووڵاتیدا کورتبکرێنەوە کە لەقۆناغێکی دیاریکراوی مێژوودا ژیاون. بەمجۆرە دەکرێت بڵێین: (دەوڵەت یەکەیەکی هەمەرەنگە، لەلایەک رێز لە ئازادی تاکەکەس دەگرێت و لەلایەکی دیکەش هاووڵاتیان بەوە دەگەنە دڵنیایی، کەبەشداری ژیانی دەوڵەت بکەن و گوێرایەڵی یاساکانی بن)(١) بەڵام لێرەدا پرسیارێک دروسندەبێت دەربارەی ئەو ناکۆکی و دژبەیەکیەی لە تیوریاکەی (هیگڵ) دایەو لەلایەک دەوڵەت دەبێت رێز لەئازادی شەخسی تاکەکەس بگرێت و لەلایەکی دیکەش تاکەکەس ناچارە پابەندی دەستورو یاساکانی دەوڵەت بێت.

دەربارەی ئەومەسەلەیە (هیگڵ) پێیوایە تاکەکەس ئاوێتەی هیچ قەوارەیەکی سیاسی نابێت، گەر کاریگەری لەسەر جێنەهێڵێت. دەوڵەت لەقۆناغی پێگەیشتن و کامڵ بوونیدا، پێویستە رێز لە ئازادی هاووڵاتیان بگرێت، مادامەکی ئەوە لەگەڵ گەیشتن بە ئامانجە گشتیەکانی کۆمەڵگەی سیاسیدا یەک بێنەوە. بەتایبەت ئەگەر دەوڵەت خاوەنی دەستوربوو. بەبۆچوونی (هیگڵ) سستمی پاشایەتی دەستوری، جۆرێک لە ئازادی کەسێتی نۆرماڵ دەستەبەردەکات و زۆرلە سستمی حوکمڕانیەکانی دیکەش زیاتر، رێزلە سەربەخۆیی تاکەکەس و مافی چارەنوس دەنێت (٢)

هەرچەندە (هیگڵ)لە دەوڵەتی پروسیدا داکۆکی لە مۆدێلی فەرمانڕەوایەتی پادشایی دەستوری دەکات، بەو پێیەی سستەمێکی حوکمڕانی بۆهەموو گەلانی دونیا فێربانەوەو سەرکەتن بەدەست بهێنێت.(٣)

بۆچونێک هەیە دەڵێت: (گەر هیگڵ نەبوایە مارکس نەیدەتوانی فەلسەفەکەی بەوشێوەیە فۆرمەلابکات، فەلسەفەیەک کە لەتەواوەتی لەژێرکاریگەری میتۆدی دیالێکتیکی هیگڵدابوو)

دەوڵەت کەبەڕای (هیگڵ) رۆحی نەتەوەیی هەرنەتەوەیەک پێکدێنێت و ئاستی پێشکەوونی کلتوری گەلان و دام و دەزگاکانی نیشان دەدات و رەنگدانەوەی ئەودۆخە سیاسییەیە کەپێی گەیشتووە، ئەوە دەتوانێت سیستمی سیاسی و دەستوری نەتەوە داڕێژێت. بەواتایەکی دی دەتوانین بڵێین بەوپێیەی دەوڵەت بریتییە لەو رۆحەی لەهەناوی نەتەوەو مێژووی نەتەوەدایە، ئەوا ئەوە کە دەستوری لە رابردودا هێناوەتە ئاراو لە ئێستاشدا هەرئەوە دەستور دادڕێژێت.

بۆیە هەڵەیە گەر دەستورێکی دیاریکراو بکەینە نمونەو پێمان وابێت زۆر لەدەستورەکانی دیکە ئەقلانیترە، چونکە ئاستی گەشەی مێژویی هەرنەتەوەیەک، نیشانی دەدات کاربە چ دەستورێک دەکات.

(هیگڵ) پێیوایە پرسیارکردن لەوەی کێ دەستور فۆرمەلادەکات، قسەیەکی پوچ و بێمانایە. دەستور شتێک نییە دروست بکرێت، بەڵکو بەرهەمی رەنج و ماندوبەنی نەوە دوای نەوەیە و پێویستە وەک شتێکی تایبەت و سەربەخۆ مامەڵە لەگەڵدا بکرێت، ئەمەش بۆ خۆی دەیکاتە شتێکی موقەدەس و نەگۆڕ. بەوپێیەش یاساکان و پرانسیپی لێکجیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان و هاوسەنگی، نەنهادەبنە ئامرازگەلێک کە لەگەڵ رۆحی واقیع و رۆحی پێوادنگی دەسەڵاتی فەرمانڕەوایەتیدا یەک دێنەوە. لەگەڵ ئەوەشدا دەکرێت بڵێین سەرەڕای لایەنگیری (هیگڵ) بۆ دەستوری مێژویی، بەڵام خەخنشیی دەکردەوە لەوەی هەردەستورێک پڕکەموکوڕی دەبێت، گەرهاتوو هەندێ پرانسیپی بەهێندنەگرت، وەک رێزگرتن لە ئازای تاکەکەس، بەومەرجەی مومارەسەکردنی ئەو ئازادیانە، لەگەڵ خێروچاکەی گشتی کۆمەڵگەی سیاسیدا بگونجێت.

پێنجەم/ چاکترین سیستمی حوکمڕانی و سەرەوەری:

بەبۆچونی (هێگڵ) دەوڵەت کۆتا قۆناغی گەشەی بابەتی و مێژویی رۆحی رەهایە و وەک ئیرادەیەکی موقەدەس و وەک ئەقڵێکی نیشنەجێی سەرزەمین سەیریدەکات و لەڕێی دەوڵەتیشەوە دەکرێت جیهان بە شێوەیەکی واقعی رێکبخرێت. هاوکات (هیگڵ) پێیوابوو سستمی پادشایەتی دەستوری چاکترین سیستمی حوکمڕانییە، لەبەرئەوەی ئەو سیستمە سروشتیە کە دەوڵەت و ئایدیای نەتەوایەتی لەتاکەیەک سەرکردەدا کۆدەکاتەوەو ئەوکەسەش دەبێتە دەسەڵاتداری دەوڵەت و سیمبولی نەتەوە، واتە ئیرادەی دەوڵەت و نەتەوە، لەوسەرکردە تاک و نەنهایەدا بەرجەسنە دەبێت،

بۆئەوەی دەوڵـەت شکۆی هەبێت، پێویستە خـۆی دەسـەڵاتـەکـانـی لە پـادشـا یـان کـەسی فـەرمـانـڕەوا دا بەرجەستە بێت. کارەکتەری پادشا یان کەسی فەرمانڕەوادا بەرجەستەبێت. کارەکتەری پادشا یان کەسی فەرمانڕەوا نوێنەرایەتی ئیرادەی دەوڵەت دەکات، چونکە ئەوە پەیامی جیهانی مێژویی هەڵدەگرێت و گوزارشت لە ئیرادەی رۆح دەکات، ئەنانەت ئەگەر پادشا یاخود فـەرمـانـڕەوادا، مەبەستیان بەرژەوەندی تایبەتی خۆشیان بێت، ئەوا لەڕێی ئەو بەرژەوەندیەشەوە پەیامی مێژوو بەدی دێنن. بەواتایەکی دی پێویستە سەروەری لە دەوڵەتدا بێت بەوپێیەی کە کارەکتەرێکی یاساییە، سـەروەری و دەسـەڵاتـیـش دەبێت لەڕێی کارەکتەرێکی راستەقینەوە مومارەسە بکرێت، بەمجۆرە پادشا ئەو کەسەیە کە کارەکتەری دەوڵەتی تێدا بـەردەسـتـە دەبـێـت، ئەمەش وادەکات سەروەری و دەسەڵات ماکی راستەقینەی پادشابن. ئەمە ئەوە ناگەیەنێ (هیگڵ) بڕوای بەوەبێت کە دەبێت دەسەڵاتی دەوڵەت لەتاکە یەک کەسدا بەردەست بێت و ئەوکەسەش دەسەڵاتی رەهاو بێ سنور بێت و چۆنی دەوێت وابکات، بەڵکو دەبێت دەسەڵاتەکانی لەچوارچێوەی یاساو بەشێوەیەکی ئسوڵی بەگەڕبخات.. واتە دەبێت ئەو دەسەڵاتانە گوزارشت بـن لـە پێگە وەزیفەکەی کەسی فەرمانڕەوا، نەک تەعبیر بن لە ئیرادە و خواست و ئـارەزووی ئەوکەسەی فەرمانڕەوایەتی دەکـات، هەروەها دەبێت یاسا بەشێوەیەکی یەکسان بەسەر هەموو ئـەوانـەدا جێبەجێ بکرێت کە دەیانگرێتەوە، ناکرێت ئەو یاسایەی مودارای بەرژەوەندی تایبەتی تاکەکەس دەکات، بەیاسایەکی گشتی

(هیگڵ) وەک چۆن رەخنە لە سستمی حوکمڕنی دیسپۆتیزمی دەگرێت، کە پشت بە یاسا نابەستێت، بەهەمان شێوە رەخنە ئاراستەی سیستی کۆماریش دەکات، چونکە ئەو سیستمە تاکەکەس لە پلەی یەکەمدا دادەنێت

و سەرتاسەری بدەینە قەڵەم، کەواتە بە بۆ چوونی (هیگڵ) سەرچاوەی ستەمکاری نەبوونی یاسایە لەوقەوارە سیاسیەی نـاوی دەوڵـەتـە، بنەمای حوکمڕانی ئازاد و دەستوریش ئەوەیە کە پابەندی یاسا بێت و ئاسایش و ئارامیش بۆ هەموان دەستەبەربکات. (ستەمکاری ئەوکاتە دێتە گۆڕێ کە یاسا نەمێنێ و لـەو حاڵەشدا ئـیـرادەی کەسێتی پـادشـا حوکم دەکات بۆ ڕێگرتن، بەوەش دەبێت لـەدەوڵـەتـدا سنورێک بـۆ بۆچونە دۆگماو حەزە شەخسیەکان دابنرێت و یاسا پایەداربکرێت).(٤)

سـەبـارەت بـە دەسـەڵاتـەکـانـی ناودەوڵەتیش، (هیگڵ) پێیوایە سێ دەسەڵات هەیە:

١-دەسـەڵاتـی یـاسـادانـان کە نوێنەرایەتی زۆرینە دەکات.

٢-دەسـەڵاتـی بـەڕێـوەبـردن کە دەسەڵاتی دادوەریـش دەگرێتەوەو نوێنەرایەتی کەمینەیەک دەکات.

٣-دەسەڵاتی پادشا کە بریتیە لە تاکە یەک کەس.

ئـەم دابـەشـکـردنـەی دەسـەڵات لەناو قـەوارەی دەوڵەتدا، بە بڕوای (هیگڵ) هەم دژبەیەکی تێدایە و هەم یەکبەن.. دژیەکبوونە کە لەنێوان زۆریـنـەی دەسـەڵاتـی یـاسادانـان و کەمینەی دەسەڵاتی پادشاش تەعبیر لـەو یەکبوونە دەکـات و بـەوەش بیرۆکەی یەکیەتی دەوڵەت بەردەستە دەبێت.

(هیگڵ) بۆ خۆی لەگەڵ بیرۆکەی لێکجیاکردنەوەی دەسـەڵاتـەکـانـدا نـەبـوو، چونکە پێیوابوو پێویستە ئەو دەسەڵاتانە لەدانانی یاساکاندا هاوکاری یەک بن، بەو یاسایانەش یەکیەتی ئیرادەی دەوڵەت بەدیدێت. (هیگڵ) وەک چۆن رەخنە لە سستمی حوکمڕنی دیسپۆتیزمی دەگرێت، کە پشت بە یاسا نابەستێت، بەهەمان شـێـوە رەخـنـە ئـاراسـتـەی سیستی کۆماریش دەکات، چونکە ئەو سیستمە تاکەکەس لە پلەی یەکەمدا دادەنێت و لەپێناوی ئەویشدا قوربانی بە نمونەی بەرزو باڵا دەدات، بۆیە پێیوایە ئەمە بـووەتـە مایەی ئـەوەی دەوڵەتانی کۆماری بڕمێن و لێک هەڵبوەشێن.

شـەشـەم/ دەوڵـەت و هێز و پەیوەندیە دەرەکیەکان:

(هـیـگـڵ) لـەبـەرئـەوەی وەک سێبەری خوداوەند لەسەرزەوی سەیری دەوڵەتی دەکرد، دژی ئەو بیرۆکەیە بوو کە داوای هێنانەئارای یاسا گەلێک و دامـەزراوەی نێودەوڵەتی دەکـرد، بۆئەوەی ببن بە قەوارەیەک بەهێز ترو باڵاتر لە قەوارەی دەوڵەت. دەوڵەت سەرچاوەو هۆکاری ئیرادەو کارەکانی، تەنها خۆیەتی، بۆیە دەبێت لەسەرو هەموو یاساکانەوەبێت، تەنها یاسای

خۆی نەبێت. بەو پێیەی دەوڵەت سەرچاوەی نۆرم و بەهاکانە، (هیگڵ) لەهەوڵی ئەوەدابووە لە هەرچی کۆت و بەندە مۆراڵی و نامۆراڵیەکان هەیە رزگاری بکات، چونگە بەبڕوای ئەو مۆراڵ دەتوانێت سنور بۆ کەسەکان دابنێت، بەڵام ئەوکارەی لەگەڵ دەوڵەتدا بۆ ناکرێت، کەواتە دەوڵەت لە مێژودا رەهایەو سەروەری و ئیرادەی رەهاش لەودا بەرجەستە دەبێت، بۆیە لە کێشە و ململانێی بەردەوام دا دەبێت لەگەڵ دەوڵەتانی دیکەدا. لەم ململانێ مێژوییەشدا هەر قۆناغەو دەوڵەتێک باڵادەست دەبێت و دەسەڵات و شارستانیەتی خۆی بەسەر ئەوانی دیکەدا دەسەپێنێ.

دیالێکتیکی مێژوو هەمیشە شارستانیەتێکی تازە پێگەیشتوو، بەسەر شارستانیەتێکی پیرو بەساڵاچودا زاڵ دەکات. دواجار گەشەی مێژوو گەیشت بەوەی شارستانیەتی مەسیحی کە لەنەتەوەی ئەڵماندا بەرجەستەبوو، رۆڵی کۆتایی لەسەر کەوتن و باڵادەستێتی لە مێژودا بگێرێت. بەم جۆرەدەبینین (هیگڵ) شکۆ بەنەتەوەی ئەڵمان دەبەخشێت و بەقودسیەتەوە سەیری رۆڵی گەلی ئەڵمان دەکات لە بەرەوپێشبردن و ئاوادانکردنەوەی جیهاندا. لێرەوە ئەو داواکاریانە رەتدەکاتەوە کە داوای رێکخستنی پەیوەندی نێوان وڵاتان دەکەن، چونکە پێیوایە دەوڵەت لەپەیوەندیەکانی لەگەڵ وڵاتانی دیکەدا ئازادو سەربەخۆیە، هەروەها ئەو رێکەوتننامەو بەڵێننامانەی لەنێوان وڵاتاندا ئەنجام دەدرێت، شتێکی کاتیەو پێویستە دەوڵەت هەڵی بوەشێنێتەوەو کاریان پێنەکات، گەر زانی بەرژەوەندی لەوەدایە. ئەمەش وادەکات جەنگ بەبەردەوامی باڵ بەسەر جیهاندا بکێشێت. جەنگ دەتوانێت قەوارەی دەوڵەت بپارێزێت و بەردەوامێتی مسۆگەربکات و تواناکانی دەمەزەردبکاتەوە، چونکە جەنگ شتە کۆن و بەسەرچووەکان رادەماڵێت و بوار بۆ هاتنە پێشی رەگەز گەلێکی تازەو زیندوو دەرەخسێنێ، لەبەرئەوە ئاشتی دەبێتەمایەی مەنگی و چەق بەستن و بەدرێژایی فەلسەفە دیالێکتیکیەکەشی ئەوە بە شتێکی مەحاڵ وەسفدەکات. ئەوجەنگەی (هیگڵ) بەگرنگی دەزانێت و باسی دەکات، جەنگی کۆلۆنیالستی پاوانخوازانە نییە، چونکە شەڕێکی لەو چەشنە دەبێتە مایەی دروستبوونی ئیمپراتۆریا کە گەلانی جیاجیا لەبن دەستی خۆیدا کۆدەکاتەوە، ئەوەش دەبێتە مایەی ئەوەی دەوڵەت یەکیەتی ناوەکی و تایبەتمەندێتی خۆی لەدەست بدات. هاوکات ئیمپراتۆریاش ئەو ئامانجە نییە کە مێژوو هەوڵی بۆ دەدات(٥)

فەلسەفەی (هیگڵ) دەربارەی دەوڵەت جەخت لەوەدەکاتەوە، کە هەقیقەت بریتییە لە واقعی دەوڵەت و دەوڵەتیش بریتیە لە هێز، کەواتە پێویستە هەقیقەت لە هەناوی هێزدابێت. لێرەدا بۆچوونەکانی لەگەڵ هەریەک لە (ماکیاڤیللی و نیچە)دا یەکدەگرێتەوە، چونکە هەرسێکیان هاوڕان لەسەرئەوەی هەق و هێز دووشتی لێک دانەبڕاون، هێز هەقەو هەقیش هێزە. پشت ئەستور بەوەقەناعەتە داوای لەئەڵمانەکان دەکرد بۆ بەدیهێنانی یەکیەتی نەتەوەییان، هێزبەکاربهێنن، چونکە بەڕای ئەو یەکیەتی بەخواست و رێکەوتن دروست نابێت، بەڵکو دەبێت لەرێی فەرمانڕەواو سەرکردەیەکی سیاسیەوە بێت، کە خاوەنی لێوەشاوەیی سیاسی و هێزی سەربازی بێت.

فەلسەفەی سیاسی (هیگڵ) دیالێکتیکی کردە رەگەزێکی گرنگ بۆ بەرەوپێشبردنی لێکۆڵینەوەو باس و خواسە کۆمەڵایەتیەکان و بەبێ ئەویش، ئەستەم بوو بەگەلێک دەرەنجامی گرنگ بگەین. هاوکات لەوبۆچونەشیدا دەربارەی دەوڵەتی نەتەوەو وەک بەرجەستەکردنێکی دەسەڵاتی سیاسی، زۆر لە (ماکیاڤیللی) یەوە نزیک بوو، چونکە ئەویش بڕوای بەگرنگی یەکیەتی نەتەوایەتی هەبوو. لەگەڵ ئەوەشدا دەتوانین بڵێین لە (جان بودان)یش دوور نەکەوتووەتەوە، چونکە وەک ئەو بانگەشەی بۆ دەسەڵاتی پادشایەتی دەستوری دەکرد، وەک پێویستیەکی بنەڕەتی بۆ بوون و مانەوەی دەوڵەت.

پەراوێزو سەرچاوەکان:

١-ارنستو لاندی: اعلام الفکر السیاسی-بیروت، دارالنهار للنشر، ١٩٧٠، ص ١٠١.

٢-جورج سباین: تطور لفکرالسیاسی-دارالمحارف، القاهرە، ص ٨٧٥ .

٣-ارنستو لاندی: مرجع سابق.

٤-جورج سباین: مرجع سابق، ص ٨٨٠.

٥-نیکولا مکیافیللی: الامیر-تعریب: خیری حماد، تحقیق: فاروق سحد-بیروت، ١٩٧٧، ل ٢٨١.

سەرچاوە:

-الدکتور مهدی محفوظ: اتجاهات الفکر السیاسی فی العصر الحدیث.